

VANWEGE VINCENT

de geboortestreek van
Van Gogh als inspiratie

Uitgave ter gelegenheid van de gelijknamige
tentoonstelling in Stedelijk Museum Breda van
18 december 2021 t/m 1 mei 2022 en het tienjarig
jubileum van het Van Gogh AiR programma.

Inhoud

Woord vooraf Dingeman Kuilman	7
Herinnering aan Brabant Ron Dirven	13
De geboortestreek van Van Gogh als inspiratie Ron Dirven	23
Dagboek uit Zundert Jonah Falke	33
Verhalen en gedichten van de Buisse Heide Maartje Wortel, Marjolijn van Heemstra, Jaap Robben, A.L. Snijders, Elfie Tromp	69
Brief: aan Vincent van Gogh Philippe Van Cauteren	82
Witte Rook in gesprek met Dorien de Wit Esther van Rosmalen	125
Catalogus	129
Locaties en deelnemers 2011-2021	217

Karin Borghouts, Zundert - Protestantse kerk, 2018

Karin Borghouts, Zundert - Vincent van GoghHuis, 2019

Woord vooraf

Het geboortehuis van iemand aan wie we veel belang hechten, krijgt vaak symbolische waarde. Het heeft iets magisch om op de plek te zijn waar deze persoon het levenslicht zag, eerste stappen zette, eerste woorden sprak. Ook de omgeving van diens jeugd heeft een dergelijke uitstraling. Je spiegelt je eigen indrukken en ervaringen aan die van de ander, waardoor je het gevoel krijgt dat je je beter kunt inleven. Toch is er over de invloed van de fysieke omgeving op een kind veel onduidelijk. We praten over ‘stads-kinderen’ en ‘dorpskinderen’, maar op welke manier die van elkaar verschillen blijft hangen in clichés. Wel wijzen verschillende onderzoeken op de positieve invloed van een ‘natuurrijke’ omgeving op creativiteit en het vermogen om te denken en te leren.

Wat betekende zijn geboortestreek voor de kunstenaar Vincent van Gogh? Kunnen we de ervaring van zijn eerste levensjaren nog navoelen? En kan die nagevoelde ervaring een bron van inspiratie zijn voor hedendaagse kunstenaars? Deze vragen vormen het vertrekpunt voor de werkperiodes van kunstenaars in het gastatelier in Zundert onder de noemer ‘Van Gogh AiR’. Ze liggen ook aan de basis van dit boek en de gelijknamige tentoonstelling in Stedelijk Museum Breda, die beide tot stand kwamen in samenwerking met het Vincent van GoghHuis in Zundert.

Uit de schilderijen en brieven van Van Gogh spreekt een zintuiglijke beleving van de natuur die hij zelf in verband brengt met zijn jeugd. Het ligt voor de hand dat de natuurbeleving van Vincent ook een religieus aspect had. Dat God zich door middel van de natuur aan de mens openbaart, was in een domineesgezin geen vreemde gedachte. Pas op latere leeftijd kreeg

zijn natuurbeleving ook een romantische kant. De religieuze zweem vermengde zich met persoonlijke nostalgie en het verlangen naar een wereld die nog niet was aangetast door de vooruitgang.

Doordat vader Van Gogh als dominee geen hoogvlieger was, belandde het gezin in kleine Brabantse dorpen, zoals Zundert. Veel van die plaatsen hebben een deel van hun negentiende-eeuwse karakter behouden. Dat geldt in mindere mate voor de bebouwing dan voor de natuur. Zonder een overmatig beroep op het voorstellingsvermogen kun je nog steeds door de landschappen wandelen waar de jonge Vincent heeft rondgezworven.

Ook de kunstenaars in het gastatelier in Zundert putten hun inspiratie uit de omgeving, zowel de werkelijke natuur als de symbolisch geladen geboortegrond. Door het lezen van de brieven van Van Gogh volgen ze zijn levensloop en dringen ze door in zijn denkwereld. En natuurlijk bestuderen ze zijn schilderijen als *‘kiemen van iets wat nog lang zal blijven bestaan, net zo lang als er ogen zijn die genieten van iets wat eigenaardig mooi is.’* (Uit een brief aan zijn jongste zuster uit Arles in 1888)

Ik vermoed dat de kunstenaars tijdens hun verblijf in Zundert ook terugdenken aan de omgeving van hun eigen jeugd en eerste indrukken. En het lijkt me aanemelijk dat die gedachten zich uitbreiden tot een reflectie op hun kunstenaarschap. Voor de goede verstaander ademt de geboortestreek van Van Gogh nog steeds de onbevangenheid van het kind én de kunstenaar. De onbevangenheid die niet alleen noodzakelijk is om geïnspireerd te worden, maar ook zelf te inspireren.

Dingeman Kuilman
Algemeen directeur Stedelijk Museum Breda

Ferdinand Reissig, Van Goghs geboortehuis – Markt 26 Zundert, 1900, collectie Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Stichting)

De familie Van Gogh kwam via Breda naar (West-)Brabant. Vincent van Gogh sr. (1789-1874), grootvader van de beroemde schilder, werd in 1822 predikant van de Grote Kerk en vanaf 1828 ook van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda. Hij was van 1825 tot 1866 secretaris van de Maatschappij tot bevordering van Welstand, die de positie van protestanten in Noord-Brabant trachtte te verbeteren. Zijn zoon Theodorus van Gogh (1822-1885) werd ook predikant. Hij bezat minder talent en kreeg daarom posities toebedeeld in kleine Brabantse dorpen, achtereenvolgens Zundert, Helvoirt, Etten-Leur en Nuenen. Het spoor van de schilder Vincent van Gogh (1853-1890) door Brabant valt samen met deze standplaatsen van zijn vader.

De eerste helft van de negentiende eeuw, de periode voor Vincents geboorte, werd in deze provincie gekenmerkt door grote spanningen tussen katholieken en protestanten. Na de machtsovername door Napoleon werden de protestanten gedwongen de kerken, die zij sinds de Vrede van Münster in bezit hadden genomen, terug te geven aan de katholieken. Op last van zijn broer koning Lodewijk Napoleon kregen de katholieken, die in Brabant in de meerderheid waren, hun privileges terug. Dat duurde echter niet lang. Na de nederlaag van Napoleon bij Waterloo werd onder koning Willem I in 1815 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden gesticht. Nederland, België en Luxemburg werden samengevoegd tot één natie. Het protestantisme werd opnieuw de staatsgodsdienst.

Voor het katholieke zuiden viel dit lastig te verkroppen. Al in 1830 kwamen de Belgen in opstand en scheidden zich af van Nederland. De Hollanders vreesden dat de katholieke Noord-Brabanders zich bij hen zouden voegen. Om dit te voorkomen werd de provincie negen jaar lang bezet door milities uit het noorden. In het kielzog van de militairen opereerden predikanten, zoals grootvader Van Gogh, om hun geloof hier verder te verspreiden. Naast het prediken werden zogenaamde 'Welstandsboerderijen' aangekocht voor de vestiging van protestantse families. Koning Willem II besloot zich

zelfs te vestigen in Tilburg waar hij een nieuw paleis liet bouwen. Toen dit in 1866 werd omgebouwd tot rijks-HBS behoorde Vincent van Gogh tot de eerste leerlingen.

Uiteindelijk kregen de katholieken na een grondwetsherziening hun privileges terug. Op 4 maart 1853 werd in Nederland de bisschoppelijke hiërarchie hersteld, onmiddellijk gevolgd door een golf van antipaapse volkswoede in de zogenaamde Aprilbeweging. Tijdens deze onrustige periode werd in Zundert op 30 maart 1853 Vincent van Gogh geboren. Als zoon van de dominee in een katholiek Brabants boerendorp.

Vincent groeide hier op in het besef dat hij anders was dan de andere kinderen in het dorp. Hij bezocht korte tijd de lagere school. Omdat hij door de omgang met de boerenkinderen te 'ruw' zou worden, besloten zijn ouders hem verder thuis onderwijs te laten geven door een gouvernante, Anna Birnie, dochter van de stadstekenmeester uit het protestantse Kampen. Daarna ging hij naar de protestantse kostschool in Zevenbergen en vervolgens naar de rijks-HBS in Tilburg. Daar liep het (om onbekende redenen) mis en hij keerde voor anderhalf jaar terug naar Zundert, totdat hij op 17-jarige leeftijd ging werken in de kunsthandel van zijn oom Vincent ('Cent') in Den Haag.

Zijn kindertijd in Zundert bracht Vincent door in de beschermde omgeving van de pastorie aan de Markt. Achter het huis was door zijn moeder een langgerekte siertuin aangelegd. Daarin bouwde hij zandkastelen en raakte hij vertrouwd met de bloemen, fruitbomen, vlinders en insecten. Op lange wandelingen naar de beek, de bossen en over de hei ontwikkelde hij zijn grote liefde voor de natuur. Het protestantse geloof dat hij vanuit zijn familie meekreeg propageerde deze verbondenheid met de natuur, want daarin viel Gods aanwezigheid als schepper het meest intens te ervaren. Met zijn ouders, zijn broertje Theo, en een vogelgids van Jules Michelet in de hand, trok hij er geregeld op uit. De sterke natuurbeleving die hij zo opdeed was van blijvende invloed op zijn artistieke ontwikkeling. Toen hij later in landschappen de bomen en planten schilderde, schreef hij daarover in zijn brieven alsof het *'levende wezens'* waren *'met een ziel'*.¹

Niet alleen de natuur bood Vincent inspiratie, maar ook de armoedige omstandigheden van de boerenbevolking. Dit motief was binnen het artistieke klimaat van de late negentiende eeuw enorm populair. Zijn grote voorbeelden waren de Franse boerenschilder Jean-François Millet en de schilders van de Haagse School, onder wie Jozef Israëls met zijn gevleugelde uitspraak:

1. Brief van Vincent aan Theo van Gogh, Etten, 12/15 oktober 1881.

Vincent Willem van Gogh

(Zundert, 1853 – Auvers-sur-Oise, 1890)

30 maart 1852

Broer Vincent van Gogh wordt levenloos geboren en begraven naast de protestantse kerk in Zundert

30 maart 1853

Vincent Willem van Gogh wordt geboren in de pastorie Markt 26 te Zundert

1860

Bezoekt de dorpsschool in Zundert

1862

Krijgt thuisonderwijs van gouvernante Anna Birnie | Aankoop kosterswoning op initiatief van dominee Van Gogh

1864

Gaat naar kostschool in Zevenbergen

1866

Gaat naar HBS in Tilburg, maar maakt opleiding niet af

1867

Keert terug naar Zundert

1869

Werkt bij kunsthandel Goupil in Den Haag

1871

Familie Van Gogh verhuist naar Helvoirt

1873

Overplaatsing naar Goupil in Londen

1875

Overplaatsing naar Goupil in Parijs | Familie verhuist naar Etten

1876

Ontslag bij Goupil | Werkt als onderwijzer en hulppredikant in Ramsgate en Isleworth (Engeland)

1877

In dienst bij boekhandel in Dordrecht | Studie theologie in Amsterdam (niet afgerond)

1878

Gaat als evangelist naar mijnstreek de Borinage

1879

Ontslag als evangelist | Besluit om kunstenaar te worden | Vestigt zich in Brussel

1881

Keert terug naar ouderlijk huis in Etten | Sticht zijn eerste atelier

1882

Neemt schilderles in Den Haag bij Anton Mauve | Woont samen met Sien Hoornik | Familie verhuist naar Nuenen

1883

Schildert in Drenthe

1884

Keert terug naar ouderlijk huis in Nuenen | Schildert *De Aardappeleters*

1885

Vader overlijdt | Vertrekt naar Antwerpen en volgt lessen aan de academie

1886

Trekt in bij zijn broer Theo in Parijs | Ontmoet o.a. Paul Gauguin, Émile Bernard en Henri de Toulouse-Lautrec

1888

Gaat naar Arles | Woont met Gauguin in het Gele Huis | Snijdt zijn linkeroor af

1889

Opname in psychiatrische inrichting in Saint-Rémy-de-Provence

1890

Gaat naar Auvers-sur-Oise

27 juli 1890

Schiet zichzelf in de borst

29 juli 1890

Overlijdt aan verwondingen

J.M.W. de Louw, Portret van Vincent van Gogh, 1873, foto, collectie Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Stichting)

In de geest van Van Gogh

Het idee om hedendaagse kunstenaars in de gelegenheid te stellen een tijdlang te werken op de geboortegrond van Vincent van Gogh sluit aan bij zijn droom van een schildersgemeenschap, hetgeen hij in de *'studio van het zuiden'* met onder meer Paul Gauguin, Émile Bernard en Eugène Boch trachtte te verwezenlijken. Deze gedachte van kunstenaars die elkaar inspireren vormt een centraal thema in de vaste expositie van het Van GoghHuis – *De wortels van een meester* – en is leidend voor het expositieprogramma van dit museum. Daarin wordt steeds een kunstenaar uitgelicht die is geïnspireerd door Van Gogh.⁶

Het atelier bij de kosterswoning biedt uitzicht op het Van Gogh-monument van Ossip Zadkine, dat de broederlijke liefde tussen Vincent en Theo van Gogh uitbeeldt. Volgens Zadkine had Vincent in zijn kunstenaarschap nooit zo ver kunnen komen zonder de steun van zijn broer Theo. Deze mecenaatgedachte ligt ook ten grondslag aan het initiatief voor het gastatelier. Onder de vlag van het Vincent van GoghHuis kunnen talentvolle kunstenaars zich optrekken aan gerenommeerde collega's en aan de bekendheid van Vincent van Gogh.

Achter de kosterswoning is een moestuin aangelegd, op de plek waar ook het gezin Van Gogh een moestuin onderhield. Deze moes- annex bloementuin wordt onderhouden door vrijwilligers. De verse groenten en fruit zijn beschikbaar voor de residenten. Op verzoek van kunstenaars worden er ook zonnebloemen gekweekt en is er een dahliatuin met soorten uit Van Goghs tijd.

Ossip Zadkine,
Van Gogh-monument Zundert, 1964

6.
Er zijn in het Van GoghHuis tentoonstellingen gehouden van onder anderen Ossip Zadkine, Roger Raveel, Reinoud van Vught, Anna & Eugène Boch, Arnulf Rainer, Karel Appel, R.N. Roland Holst, Marc Mulders & Erik Andriess, Robert Zandvliet, Loek Grootjans, Pieter Laurens Mol, Koen Vermeule & Joris Geurts, Emo Verkerk, Fred Bervoets, Luc Tuymans, Marlene Dumas, Philip Akkerman, Ronald Zuurmond & Jacco Olivier, Suze Robertson & Marenne Welten, Ruud van Empel en Rainer Fetting.

Tom Claassen: *Theo & Theo*

De start van het Van Gogh AiR programma werd gemarkeerd door een project van Tom Claassen. Samen met vrijwilligers van het Van GoghHuis heeft hij bij de ingang van het dorp Zundert twee houten mannen gerealiseerd. De boomstammen voor deze figuren werden ter beschikking gesteld door Natuurmonumenten en bewerkt in de ambachtelijke zagerij van Wim Jacobs. Claassen noemde de figuren *Theo & Theo*, refererend aan Vincents vader en broer en het Van Gogh-monument van Zadkine. De beelden staan er nog steeds, maar zullen op een bepaald moment vergaan.

In 2020 keerde Tom Claassen terug naar Zundert om, in het kader van een uitwisseling met PARK Tilburg, opnieuw samen met de vrijwilligers in de tuin van het Van GoghHuis twee reusachtige beelden van EPS-blokken op te richten. Deze figuren gaf hij als titel *De mannen van Zundert*.

Tom Claassen,
Theo & Theo,
Zundert, 2011

Wiesje Peels / Steffen Maas, mei 2015

Goghflow

Fotograaf Wiesje Peels en grafisch vormgever Steffen Maas portretteerden modellen uit Zundert in decors met ontworpen kostuums en verzamelde attributen die Van Goghs belevingswereld tot uitdrukking brengen. De gecreëerde personages weerspiegelen bekende figuren op de tekeningen en schilderijen van Van Gogh. Zo trachtten ze het archetype van Van Goghs karakters vast te leggen.

Wiesje Peels / Steffen Maas, *After Vincents mother*, 2015

Landhuis De Moeren 1818

De Moeren

Vanaf 2021 is een nieuw gastatelier in gebruik genomen in een monumentale Vlaamse schuur op Landgoed De Moeren. Dit landgoed, dat grenst aan de Oude Buisse Heide, is nog altijd in bezit van de familie Van der Hoeven, verwant aan Henriette Roland Holst. In een groot gebied met bossen en heide liggen een landhuis en diverse bijgebouwen, zoals het oude café *In den Anker* waar de originele Zundert Trappist gedronken kan worden die de monniken in de nabijgelegen abdij brouwen. Een opmerkelijk gegeven is dat de jonge Anselm Kiefer in de jaren zestig als beginnend kunstenaar, in de voetsporen van Van Gogh, hier logeerde aan de Moersbaan 1b en daar diverse tekeningen maakte.

Op deze locatie kunnen kunstenaars, schrijvers of curatoren zich in alle rust verdiepen in Van Gogh en het landschap. De relatie van deze plek tot het erfgoed van Van Gogh is sterk. Het gebouw dateert uit het begin van de negentiende eeuw. Het stond er dus al in Vincents jeugd. De protestantse familie

Anselm Kiefer, Herr & Frau Mutsters,
Zundert – Moersebahn, 1963

'Ich habe gestern einige Skizzen gemacht. Ich möchte aber nicht den Stil van Gogh's nachmachen. Das wäre zu primitiv. Eher will ich versuchen, zu einer eigenen Sprache zu gelangen. Das aber ist sehr schwer. Nun endlich, nach 2 Tagen, haben sich die Bauern bereit erklärt, mir Modell für Portraitskizzen zu sitzen. Sicher wollten sie das hinauszögern bis zum Sonntag, um dann richtig angezogen zu sein. Das aber ist sehr schlecht. Sie haben hier nämlich am Sonntag städtische Kleidung, und ich möchte doch gern richtige Bauern malen (Kartoffelesser).'

Sylvie Zijlmans & Hewald Jongenelis, maart-april 2021

Atelier De Moeren, Moersebaan 1-sch

Van der Hoeven was lid van de Nederlands Hervormde Gemeente in Zundert. Diverse familieleden liggen begraven rond de protestantse kerk. Aan de renovatie van de oude kosterswoning, een initiatief van dominee Theodorus van Gogh, droeg de familie ruimhartig bij met donaties. Het is aannemelijk dat het gezin Van Gogh tijdens de regelmatige wandelingen in de natuur het landgoed heeft bezocht. Zelfs dat ze omgang had met de familie Van der Hoeven. Toen Vincent als volwassen man nog eens terugkeerde naar Zundert, passeerde hij deze plek tijdens zijn nachtwandeling over de heide.

Tahné Kleijn

Anna van Gogh-Carbentus,
2020, foto, 70 × 60 cm,
collectie Kunstfonds Vincent van GoghHuis

Tahné Kleijn

Jo van Gogh-Bonger,
2020, foto, 94,5 × 125 cm,
collectie Kunstfonds Vincent van GoghHuis

Colofon

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Vanwege Vincent - De geboortestreek van Van Gogh* als inspiratie in Stedelijk Museum Breda van 18 december 2021 t/m 1 mei 2022 en het tienjarig jubileum van het Van Gogh AiR programma.

**VINCENT
VAN GOGH
HUIS**
ZUNDERT

**Stedelijk
Museum
- BREDA**

Met dank aan

alle bruikleengevers
Provincie Noord-Brabant
Gemeente Breda
Gemeente Zundert
Mondriaan Fonds
VSB Fonds
Fonds 21
Zabawas
Prins Bernhard Cultuurfonds
Fonds Brabant C
Kunstloc Brabant
Kickstart Cultuurfonds
BesteBuren | Dutch Culture
Transartists
AIR Platform Brabant
St Joost | School of Art & Design
Witte Rook
Gifted Art
Stichting De Leeuwenberg,
Marieke Fonds
Natuurmonumenten
De Moeren 1818
Oomen Architecten
KLM | AIR France,
Panasonic
Vd Buijs Install
Nelemans Bouwmaterialen
Catawiki
Artnet Auctions
Corso Zundert
Van Gogh Brabant
AIR Antwerpen
Stichting Rotor

W BOOKS

Provincie Noord-Brabant

Gemeente Breda

